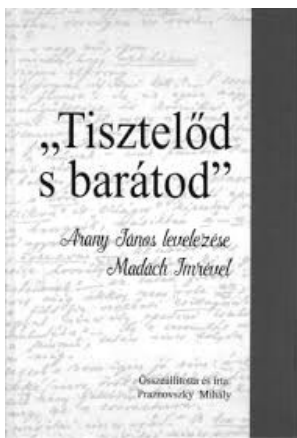

CSONGRÁDY BÉLA

„Tisztelőd s barátod”
Arany János levelezése Madách Imrével

Ritkán adódik úgy egy recenzió esetében, hogy a szerző elsőként – mintegy hangütésként – a szóban forgó könyv hátsó borítójáról idéz, s nem az előszóból, a bevezetésből, netán a fül-szövegből. (Utóbbiból nem is lehetne, mint-hogy ilyen része nincs e kötetnek.) A leghátul olvasható Arany János és Madách Imre levél-váltása ugyanis nemcsak a feldolgozott, 1861. szeptember 12-étől 1864. március 14-ig terjedő korszakot jelzi, hanem azt is, hogy e terminus során miként változott, honnan hová jutott a magyar irodalom történetének e két zseniális, már régen és teljes joggal klasszikusként

számom tartott, felmérhetetlen értékű szellemi örökséget hátrahagyott alakja közti viszony.

Az akkor már nagy szaktekintélynek számított Arany János – miután elismeréssel szól *Az ember tragédiája* hozzá eljuttatott kéziratáról, mondván, hogy a mű „...egy kevés külsimítással irodalmunk legjelesb termékei közt foglalhat helyet...” – „rokonérezelmű polgártársa”-ként köszön el a „Tisztelt Hazafi”-nak címzett Madách Imrétől. Két és fél évvel később – halála előtt egy bő fél évvel – viszont a Tragédia-költő „Tisztelt kedves Barátom!”-ként szólítja meg Aranyt és ekképpen kezdi levelét: „Tudod, hogy én hatalmas szárnyaid védelme alá húzódtam, s ha magamat költőnek szabad nekem is neveznem a többivel, téged választottalak mint ilyen, atyámnak...”, majd többek között így folytatja: „Ha mit küldök s tudom, hogy ha rossz, nem csak hallgatva mellőzöd, vagy elnézve kiadod, de rám ripakodsz, akkor foglak egészen szeretni s bátran lépek eléd: addig félve, bizonytalanul...” „...igazi hű barátod, Madách Imre”.

Fentebb idézett levélrészletek alapján nem meglepő, hogy Praznovszky Mihály egyik legújabb, Arany János és Madách Imre levelezésével foglalkozó könyvének a „*Tiszteled s barátod*” főcímet adta. Miután 2013/14-ben részt vett a sztrigovai állandó Madách-kiállítás rendezésében, 2015-ben egy vaskos kötetet adott ki arról, hogy mit írtak a magyar sajtóban Madách Imréről, milyen dokumentumok lelhetők fel róla élete utolsó, 1861 – amikor nyomdába került *Az ember tragédiája* – és 1864 – amikor elhunyt – közötti időszakából, a közelmúltban pedig az Arany János-émlékbizottság és a veszprémi OOK–Press nyomda támogatásával megjelentette a levélváltásuk krónikáját.

A Madách-irodalomban jártasak tudják, hogy a Tragédia-költő levelei – köztük az Aranyhoz írottak és a tőle kapottak – nem most először publikáltak. Például 1942-ben – Staud Géza, illetve Halász Gábor részéről – történt többé-kevésbé sikeres kísérlet a teljes levelezés közzétételére. E sorba illeszkedett 1959-ben Győrffy Miklós Lónyai Menyhért hagyatéka alapján írott *Madách kiadatlan levelei* című tanulmánya az *Irodalomtörténet* hasábjain, majd Leblancné Kelemen Mária szerkesztésében *Újabb Madách Imre-dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárból és az ország közgyűjteményeiből* című, 1992-es salgótarjáni kiadású kötet. *Madách Imre ismeretlen levelei* címmel Kerényi Ferenc 1968-ban az *Irodalomtörténeti Közleményekben* jelentetett meg tanulmányt, s már a korábbiakban is voltak sikeres és téves törekvések új levelek publikálására. A *Madách Imre kézíratai és levelezése* című (Bp., 1991) katalógust Andor Csaba és Leblancné Kelemen Mária szerkesztette, s Andor Csaba volt az egyik szerkesztője – Gréczi-Zsoldos Enikő a másik – annak a vaskos, csaknem hatszáz oldalas, mondhatni reprezentatív kötetnek is, amelyet *Madách Imre levelezése* címmel a Dornay Béla Múzeum és a Madách Irodalmi Társaság adott ki (Salgótarján–Szeged 2014).

Ezen előzményekkel persze Praznovszky Mihály is pontosan tisztában volt, amikor belefogott a Madáchcsal kapcsolatos nagyon hosszú – fentebb az utolsó időszak részeként csak néhány epizóddal illusztrált – folyamatos munkálkodása mintegy megkoronázásába. Új kötetében közli azt a tizenhat levelet, amelyet Madách Imre és Arany János váltottak egymással. De a bevezetésben azt is hangsúlyozza, hogy véleménye szerint gazdagabb volt a levelezésük, azonban a bizonyítékok elveszthettek. Erre vonatkoznak az itt-ott olvasható, „kellett, hogy szülessenek” megfogalmazások, kitételek is.

A könyvben található tizenhárom másik olyan levél is, amely közvetve, illetve közvetlenül utal a barátságukra, „vagy éppen a *Tragédia* fogadtatá-

sára, vagyis Arany közvetett szerepvállalására.” Ezen megfontolásból került a sor elejére az 1861. augusztus 25-én, Pesten kelt levél, amelyet Arany János Tompa Mihálynak írt, amikor már a kezében volt a *Tragédia* kézírata. „Poézisről szólván: valahára fedeztem fel egy igazi talentumot... Faust féle drámai koncepció, de teljesen maga lábán jár. Hatalmas gondolatokkal terhes. Első tehetség Petőfi óta, ki egészen önálló irányt mutat. Kár, hogy verselni nem tud jól, nyelve sem ment hibáktól. De talán még ezen segíthetni: a mű igen figyelemre méltó. Írója egy fiatal képviselő, nevét majd megtudod, ha elhatározza magát költeménye kiadására s a neve nyilvánossá tételére. Mily jól esik ez örökös majmolás után egy kevés eredeti hang!”

S ezt a levelet – majd a további huszonnyolcat is – követi Praznovszky Mihály könyvének újdonságát jelentő kiváló szerkesztői ötlet, amely négy részből áll. Az igazán érdekes az úgynevezett „Olvasat” címet viselő, a levelek mögöttesébe bepillantást engedő kommentárfüzér. Az elsőben például felhívja a figyelmet arra, hogy a *Tragédia* idézett méltatása előtt Arany – mint újdonsült pesti lakos – Tompának beszámol „családi mintlétükről”, amelyet összességében – az anyagi és a lakásgondok, a vissza-visszatérő egészségi problémák ellenére – „tűrhetőnek” minősít. „A politika viszont különösebben nem foglalkoztatja. Úgy látszik, már ő is a „lesz, ahogyan lesz” apátiájában él, „tenni nincs mit, csak várni” – írja Praznovszky Mihály. A levelek végi – kritikai kiadások alapján összeállított – jegyzeteket és a bibliográfiai forrásmegjelöléseket – ugyancsak kuriózumként – több helyütt egy-egy odaillő, frappáns citátum zárja. Az első esetben Tompa 1861. szeptember 25-i válaszából – nem kell magyarázni, hogy miért – a következőket idézi: „Örülök, hogy igazi talentumot fedeztél fel, óhajtom, hogy lépjen világ elé mentől előbb, bár másrészről tartok tőle, hogy szava e rémítő lúdgágogásban el fog veszni.” (Mint köztudott: szerencsére nem így történt. Cs. B.)

A további idézetek is sok érdekességgel szolgálnak, ezt igazolják – egyebek közt – a *Gombostű* 1862. február 12-i számából kiemelt sorok is: „Nógrád megye hölgyei a jövő tavaszon a Petőfi által oly szépen megénekelt Salgói vár romjain majálist fognak rendezni, mely alkalommal azért, hogy a volt nógrádi képviselő, Madách Imre a Kisfaludy társaság tagjával választatott...”

Praznovszky Mihály számára – ahogyan önmaga is szól róla – az irodalomtörténeti előzményekre támaszkodva, azok figyelembe vételével megadatott az, hogy a leveleket a mai olvasó nyelvén adja közre, „megőrizve persze egykori íróik szép és veretes magyar kifejezéseit.” Nem tanulság

nélküli az a névsor sem, amely azokat a személyeket érinti, akiknek nagy szerepük volt e kötet tető alá hozásában. Itt és most nincs mód mindazok felsorolására, akik – akárcsak Arany János – ugyancsak leborulnak *Az ember tragédiája* értékei előtt. Egyvalaki azonban – primus inter pares alapon – kivételt képez. Az az ember, aki e leborulást szót használta: Hubay Miklós. Praznovszky Mihály ugyanis rengeteget köszönhet „madáchilag” annak a 2011-ben – kilencvennegyedik életévében elhunyt – Kosuth-díjas drámaírónak, irodalomtörténész tudósnak, aki emlékezetből tudta a *Tragédia* négyezer sorát, és azok alapján mindig új gondolatok megfogalmazására volt képes.

Praznovszky Mihály könyvének – amely tovább gazdagítja az 1964-ben, a Tragédia-költő halálának századik évfordulóján ismét zászlót bontott és már születésének 2023-ban esedékes kétszázadik évfordulójára készülő magyarországi és főként nógrádi Madách-kultuszt – mottója is e tekintélyes tudósembertől származik: „Soha nem bírtam úgy tágítani Arany Jánosról a képet, hogy belefért volna az Arany eszmevilágától oly idegen fogantatású dráma iránti fellelkesedése. (Adatunk is van rá, hogy nem könnyen gyúrta le első ellenszenvét.) Ám Arany János nagy lelke ezt a problémát gyönyörűen kiállta” – írta Hubay Miklós és idézte Praznovszky Mihály.

(Zöld Kaláris Bt. Veszprém, 2018)